

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ
ФАКУЛЬТЕТ № 2
КАФЕДРА ТРУДОВОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни
«Сучасні доктрини права соціального забезпечення»
вибірковий компонент освітньої програми третього рівня вищої освіти
(Право Law,
галузь знань «08 Право», спеціальність 081 «Право», 12.00.05 – трудове право;
право соціального забезпечення)

**за темою № 5: Концептуальні підходи до принципів та функцій права
соціального забезпечення**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
ХНУВС
Протокол від 25.09.2023 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 2
ХНУВС
Протокол від 29.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 № 8

Розглянуто на засіданні кафедри трудового та господарського права факультету № 2 ХНУВС (протокол від 28.08.2023 № 8)

Розробники:

1. Професор кафедри трудового та господарського права, доктор юридичних наук **Подорожній Є.Ю.**
2. Старший викладач кафедри трудового та господарського права факультету № 2 ХНУВС, кандидат юридичних наук **Яценко Т.П.**

Рецензенти:

1. Професор кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса, доктор юридичних наук, доцент **Амелічева Л.П.**
2. Декан факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор **Марчук М.І.**

План лекції

1. Концептуальні підходи до принципів соціального забезпечення.
2. Концептуальні підходи до функцій соціального забезпечення.

Рекомендована література:

Основна

1. Гончаров В.О. Соціальне обслуговування як організаційно-правова форма соціального забезпечення / В.О. Гончаров: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / НАН України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – Київ, 2011. – 199с.
2. Грищенко, К. А. Правове регулювання соціального захисту працівників державної виконавчої служби: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.05 / К. А. Грищенко; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. - Харків, 2019. - 29 с.
3. Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпечення : матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2014 р.) ; за заг. ред. К. Ю. Мельника / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2014. 324 с.
4. Клименко А. Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст : монографія / А. Л. Клименко.— Харків: Юрайт, 2019.
5. Кобернюк С.В. Джерела права соціального забезпечення України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.05 / С.В. Кобернюк. - К., 2014. - 19 с.
6. Кряж М. С. Державна політика забезпечення соціально вразливих верств населення України лікарськими засобами: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 [Електронний ресурс] / М. С. Кряж; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. — Х., 2010. — 19 с.
7. Луцький Р.П. Соціальний захист державних службовців в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 [Електронний ресурс] / Р.П. Луцький; Львівський нац. Університет ім. Івана Франка. - Л., 2010. – 16 с.
8. Малюга Л.Ю. Правове регулювання соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 [Електронний ресурс] / Л.Ю. Малюга; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2012. – 20 с.
9. Митько, Я. В. Особливості правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.05 / Я. В. Митько; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. - Харків, 2019. - 29 с.
10. Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, 3 листопада 2017 р.) ; за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. 462с.
11. Панченко, Г. В. Соціально-правовий захист учасників бойових дій в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.05 / Г. В. Панченко; МВС

України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. - Харків, 2018. - 15 с.

12. Рунова Н.О. Правове регулювання соціального обслуговування в Україні / Н.О. Рунова: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Східноукр. нац. ун-т. – Луганськ, 2011. – 182 с.

13. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти : монографія / С.М. Синчук. - Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2015. - 422 с.

14. Сучасні проблеми трудового та пенсійного законодавства : матеріали IV Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 листопада 2015 р.) ; за заг. ред. К. Ю. Мельника / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2015. 354 с.

15. Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення : матеріали V Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 жовтня 2016 р.) ; за заг. ред. К. Ю. Мельника / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2016. 426 с.

16. Ширант А.А. Принципи пенсійного забезпечення. Монографія / А.А.Ширант. - К.: "ДІА", 2012. - 192 с.

17. Ширант А.А. Принципи пенсійного забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.05) / НАНУ. Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького. - К., 2012.- 16 с.

18. Шумило М.М. Правове регулювання пенсійного забезпечення державних службовців. Монографія / М.М. Шумило. – К.: Ніка-Центр, 2010. – 272 с.

19. Юрков М.О. Правовий статус роботодавця у відносинах з соціального забезпечення працівників: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 [Електронний ресурс] / М.О. Юрков; НАН України, Інститут держ. і права ім.В.М. Корецького. - К., 2010. — 20 с.

Допоміжна

20. Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: Тези доповідей та наукових повідомлень учасників III Міжнародної науково-практичної конференції, 7-8 жовтня 2011 р. / За ред. к.ю.н, доц. В.В. Жернакова. – Харків: Кросроуд, 2011. – 540 с.

21. Бортник С. М. До проблеми пенсійного забезпечення працівників Національної поліції України / Бортник С. М. // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2019. – Вип. 2, т. 2. – С. 8-13.

22. Гончаров В. Щодо проблеми визначення поняття "соціальне обслуговування" // Вісник прокуратури : загальнодержавне фахове юридичне видання / Генеральна прокуратура України; Нац. юр. ак. України ім. Ярослава Мудрого; КНУТШ. – Київ, 2010. – № 12 (114). – С. 107-112.

23. Гончаров В.О. Правові принципи інституту соціального обслуговування // Проблеми законності : академічний збірник наукових праць / Мін.освіти і науки Укр. ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2011. – Вип. 113. – С. 226-233.

24. Грищенко К. А. До характеристики рівнів правового регулювання соціального захисту працівників державної виконавчої служби та приватних виконавців / Грищенко Катерина Анатоліївна // Юридичний бюлетень. –2018. –

Вип. 7, ч. 1. – С. 210-215

25. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

26. Європейський кодекс соціального забезпечення : Міжнародний документ від 16.04.1964 р. № ETS N 48 URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws>

27. Загальна декларація прав людини ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1948 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

28. Клименко А. Л. Соціальний захист і соціальне забезпечення в умовах євроінтеграції України : окремі аспекти// Науково-практичний журнал теорія та практика правознавства Вип. 2 (12) електрон. наук. вид. – 2017 ISSN 2225-6555

29. Клименко А. Л. Зубожіння: причини, наслідки і шляхи подолання : // Проблеми законності (Problems of legality) : зб. наук. праць / відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2018.

30. Клименко А. Л. Міжнародно-правові гарантії здійснення права людини на соціальне забезпечення // Право та інновації: наук. – практ. журн./ редкол.: Ю.Є. Атаманова та ін. – Х.: Право, 2016. – № 1. – С. 238-244.

31. Клименко А. Л. Право на соціальне забезпечення у системі конституційних прав і свобод людини і громадянина // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – Київ : ФОП «Піраміда». – № 1 – 2016. – С. 22-26.

32. Клименко А. Л. Право соціального забезпечення в умовах гармонізації і реформування законодавства: основні аспекти :// Науково-практичний журнал теорія та практика правознавства : Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2019. – Вип. 1 (15)

33. Конвенція МОП № 156 «Про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками» (1981 р.), [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_010

34. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

35. Ляхівненко С. М. Правова природа міжнародних стандартів захисту соціальних та економічних прав засуджених // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. Корещького В.М. НАН України. – Київ, 2010. – Вип. 49. – С. 590-595. – ISSN 1563-3349

36. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 19 грудня 1966 року: Ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19.10.1973 // Соціальний захист: (спецвипуск). – серпень. – 1998. – С. 105–111.

37. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042

38. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / Т.А.Занфірова, М.І.Іншин, С.М.Прилипко та ін.; за заг. ред. Т.А.Занфірової, С.М.Прилипко,

О.М. Ярошенка. – 2-ге вид.переробл. і доповн. – Х.: «ФІНН», 2012. – 640с.

39. Про примусову чи обов'язкову працю: Конвенція МОП № 29 від 28.06.1930 р. [ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 09.06.1956 р.] // Міжнародне законодавство про охорону праці. Конвенції та рекомендації МОП: у трьох томах. / [упоряд. Е.М. Теличко]. – К.: Основа, 1997. – Т 1. – С. 353–363.

40. Про рівне ставлення та рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящих із сімейними обов'язками: Конвенція МОП № 156 від 23.06.1981 р. [ратифікована Законом України від 22.10.1999 р.] // Офіційний вісник України. – 1999. – № 43. – Ст. 2134.

41. Про скасування примусової праці: Конвенція МОП № 105 від 25.06.1957р. [ратифікована Законом України від 05.10.2000 р.] // Офіційний вісник України. – 2000. – № 44. – Ст. 1879.

42. Розвиток законодавства про працю і соціальне забезпечення: здобутки і проблеми: тези доп. та наук. повідомл. сучасн. IV Міжнар.наук.-практ.конф. (Харків, 5-6 жовт. 2012 р.) / За ред. В.В.Жернакова. – Х.: Право, 2012. – 500 с.

43. Рунова Н.О. Джерела (форми) соціального обслуговування: сучасні тенденції розвитку / Н.О. Рунова // Форум права. – 2011. – №1. – С. 859 – 863 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11rnoctr.pdf>

44. Синчук С. Гарантування гідного рівня життя особи у сфері соціального забезпечення/ Вісник львів. ун-ту. / Серія юрид. 2011. Вип. 52. С. 234-242.

45. Синчук С. Соціальні пільги як вид соціального забезпечення в Україні. Інтернет-видання “Юриспруденція он-лайн” // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=311>

46. Тюптя О. Шляхи вдосконалення сфери соціальних послуг в Україні / О. Тюптя, В. Шкуро // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ : Київський університет, 2011.

47. Чутчева О. Соціальне обслуговування: проблеми галузевої належності // Право України: юридичний журнал. Науково-практичне фахове видання. Спецвипуск / Міністерство юстиції України; Конституційний Суд України. – Київ, 2010. – № 12. – С. 252-259.

48. Шумна Л. До проблеми принципів інституту соціального обслуговування // Вісник Академії правових наук України : збірник наукових праць / Президія Акад. правових наук України. – Харків, 2011. – № 3 (66). – С. 197-205.

49. Шумна Л. П. Соціальна підтримка як організаційно-правова форма соціального забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2014. 39 с.

50. Юшко А. М., Швець Н. М. Міжнародні соціальні стандарти: навч. посібник/за заг. ред. В. В. Жернакова. Харків, 2013. 121 с.

Текст лекції

Функції соціального забезпечення є каталізатором права соціального забезпечення як галузі права. Компонентний (елементний) аналіз соціального забезпечення дозволяє нам перейти до його функціонального забезпечення та аналізу. Така послідовність викликана тим, що не вивчивши елементів в їх зв'язку з цілим, не можна зрозуміти функції системи окремо від її структури, так як найбільш адекватна суть системи виражається на основі уявлення її як діалектичної єдності структури і функцій.

Проблема функції соціального забезпечення є однією із важливих проблем науки. Дослідження функцій виконуючих соціального забезпечення в суспільстві, дозволяє глибше усвідомити суть і значення цього інституту, створює більш широкі можливості для прийняття оптимальних практичних рішень в даній сфері суспільного життя. Питання функції соціального забезпечення недостатньо вивчені в науковій літературі. В той же час є ряд положень, на основі котрих можна будувати подальші вчення в цій проблемі. Деякі вчені звертають увагу на функції соціального забезпечення перш за все як економічної категорії. Так на думку Піотровського Є., соціальному забезпеченню присутні двоякі функції: задоволення певних потреб окремих осіб і виконання загальних завдань в інтересах суспільства в цілому (індивідуальна і суспільна функції). До функцій соціального забезпечення Піотровський Є. відносить задоволення основних потреб, підвищення матеріального і культурного рівня життя; свідоме управління потребами; коректування і розподіл національного прибутку. Науковець Слобожанін В. П. теж обмежує сферу діяльності соціального забезпечення його економічними функціями. Сюди відноситься відшкодування затрат виробництва; матеріальне стимулювання праці; розвиток суспільного виробництва; а також включається функція щодо виробництва; утримання економічно не активної частини населення.

Дещо по іншому підходить до питання Пісца Л. Приділяючи основну увагу економічним функціям, він виділяє також етичні і соціально-психологічні функції. Козлов А. Є. розрізняє дві основні функції соціального забезпечення: особисту (індивідуальну) і соціальну (суспільну), але вказує, що розмежувати ці функції можливо лише умовно. В цей час він визнає функції соціального забезпечення інших авторів.

Нарешті Фогель Я. М. основними функціями соціального забезпечення рахує функцію матеріального забезпечення в старості або по непрацездатності і соціально-відновлюючу функцію.

При дослідженні поняття функцій соціального забезпечення на думку В. Шайхатдінова, необхідно виходити із етимологічного значення слова (функція). В філософському словнику функція визнається як внутрішній прояв якостей будь-якого об'єкту в даній системі відношень. Філософська енциклопедія вміщує визначення функції, як способу поведінки, характерної будь-якому об'єкту, що сприяє збереженню існування цього об'єкта чи цієї системи, в яку він входить в ролі елемента. Думається, що всі наведені дефініції правильні, але відображають різноманітний підхід до поняття функції. В першому випадку

функція розуміється як форма взаємодії об'єкта з оточенням, в другому як залежність одного об'єкта від іншого, в третьому - як спосіб життєдіяльності об'єкту.

Функції соціального забезпечення повинні розглядатися як прояв його ролі в суспільстві, як направлення його взаємодії на суспільство в цілому на окремі його компоненти. Під впливом втілення функцій виконується роль соціального забезпечення в суспільстві, реалізуються поставлені перед ним завдання в суспільстві, здійснюється його вплив на різноманітні суспільні процеси і явища. Але для пояснення поняття функцій соціального забезпечення, те, що було сказано недостатньо. Тут крім того, необхідно врахувати обумовленість функцій природою соціального забезпечення перехідної держави, їх зв'язок з структурою, яка встановлює зміст і напрямок функцій. В даному випадку мова йде про те, що зміст функцій залежить від цілісного призначення суспільних фондів, як джерела соціального забезпечення, а також від призначення окремих видів забезпечення: пенсій і т. п. Це пояснюється тим, що функції системи, як цілого проявляється функціями, які виконують в системі кожної з її компонентів. Шайхатдінов В. Ш. в зв'язку з цим пише: таким чином, можна дати наступні визначення функцій соціального забезпечення. Функції соціального забезпечення - це зумовлені його природою і цільовим призначенням направлення його дії на суспільство.

Зовнішнє функціонування кожної системи має двосторонній характер. Його можна виразити в кібернетичних поняттях прямого і зворотного зв'язку системи з оточенням: оточення сприяє на розміщену в ній систему, а система активно впливає на оточення.

Тому аналіз функцій соціального забезпечення та їх класифікацію потрібно здійснювати шляхом вивчення прямих і зворотніх зв'язків соціального забезпечення з тими елементами суспільної системи, які визначають його стан і розвиток.

Між соціальним забезпеченням, з одного боку, і суспільною системою та її елементами, з другого, існують зв'язки. Суспільство як система і його складові діють на соціальне забезпечення. Цей вплив є первинним і визначним. Одночасно має місце система зворотніх зв'язків: соціальне забезпечення впливає на зумовлюючі його фактори, що проходить з допомогою функцій соціального забезпечення. Виконуючи свої функції, соціальне забезпечення є активним фактором розвитку суспільства.

Вплив на суспільство здійснюється соціальним забезпеченням як суспільної системи. В той же час кожна з основних сфер суспільства є об'єктом впливу функцій. Взагалі, суспільство поділяється на п'ять основних сфер: економічну, соціальну, політичну, духовно-ідеологічну, сімейно-побутову. Але така класифікація в значній мірі умовна, оскільки в реальній дійсності соціальне забезпечення з допомогою різноманітного роду виплат і послуг здійснює вплив одночасно на декілька компонентів суспільної системи.

Економічна функція соціального забезпечення полягає в його позитивному впливі на економіку, на інтереси і потреби людей, як дійових осіб процесу виробництва. Вона має складну внутрішню структуру і складається з роду

взаємопов'язаних елементів розподільчої, забезпечувальної і виробничої підфункцій.

З допомогою розподільчої підфункції здійснюється доведення до споживача специфічних матеріальних благ і послуг особливим економічним способом (через суспільні фонди споживання), а також і в індивідуальній формі. Дана підфункція поглинає в собі способи акумуляції засобів в суспільних фондах споживання і їх розподілу на різні цілі - це дії органів держави по підрахуванню страхових внесків від доходів підприємств, дотацій з державного бюджету, за направленням вказаних засобів для виплати пенсій, обслуговування пенсіонерів та осіб з інвалідністю та ін.

Дійсність забезпечувальної підфункції полягає в наданні достойного рівня матеріального благоустрою особам, для яких засоби соціального забезпечення є основним або одним з основних джерел існування (пенсії).

Виробнича підфункція включає в себе вплив соціального забезпечення на участь громадян в праці, на підвищення виробництва праці і укріплення трудової дисципліни. Охоплення робітників соціальним забезпеченням і залежність розмірів забезпечення від заробітку є ефективним засобом стимуляції праці, більш повного і раціонального використання трудового потенціалу суспільства.

Виробнича підфункція полягає також в стимулюючому сприянні пільгового пенсійного забезпечення, при існуючій технології виробництва, доки ще немає можливості ліквідувати підвищену небезпеку праці на ряді виробництв. Тому в цілях залучень кадрів необхідне введення доповнюючих мір стимулювання і створення системи пільг для працівників на таких ділянках.

Соціальна функція відображає взаємозв'язки соціального забезпечення і соціальної підсистеми суспільства. Сфера соціального забезпечення охоплює все те, що безпосередньо торкається людини в процесі спільної з іншими людьми життєдіяльності - становище, місце в суспільстві, умови і спосіб його життя, формування і реалізацію його життєвих потреб, розвиток особи. Соціальне забезпечення направлене, перш за все, на ліквідацію або пом'якшення різноманітності між людьми в їх положенні в суспільстві, в рівні життя, в зв'язку з хворобою, старістю, інвалідністю, втратою годувальника, народженням дитини і ін.

В залежності від конкретної ситуації в соціальній функції соціального забезпечення можна виділити елітарну, реабілітаційну і комерційну підфункції.

Елітарна підфункція полягає в створенні рівних можливостей для всебічного розвитку сімей з дітьми, пенсіонерів по віку і інвалідності з одного боку, та інших сімей і громадян - з іншого. За допомогою пенсій, допомог на дітей, обслуговування зменшується різниця в прибутках окремих груп робітників, в результаті чого досягається надання всім громадянам приблизно рівних можливостей для всебічного розвитку.

В юридичній літературі розрізняють функції права та функції державної системи. Згідно з цією структурою ми також пробуємо розчленити функції соціального забезпечення та функції галузі права соціального забезпечення.

Функції галузі права разом з предметом правового регулювання є головним системоутворчим фактором, який служить основою реального виділення галузей права, визначає її „обличчя, загальний фон, вигляд”.

Дослідження функції конкретної правової галузі нерозривно зв'язані з вивченням функцій, що виконуються соціальним правом як цілісної соціальної системи. Сказане обумовлене тим, що обидва види функцій співвідносяться як окреме і загальне.

Проблема функцій права ще не стала предметом комплексного аналізу сучасної теорії права що до їх понять і видів. Функції сучасного права, як сукупності правових норм, інколи ототожнюють з функціями правового регулювання. А також з функціями юридичної надбудови в цілому. Має місце також змішана функція права з функціями застосування права. Звідси різноманітний склад функцій у різних авторів. Отже, ряд вчених відрізняють соціально-юридичні і соціально-політичні або соціальні функції. До перших відносять регулятивну і охоронну функцію, в другу групу включають економічну, політичну, виховну і охоронну, в третю - економічну, політичну і ідеологічну функції.

Відсутність єдиної теорії відбивається і на розробці функцій окремих галузей права. Переважну більшість наукових робіт по галузевих функціях присвячено функціям трудового права. Так Александров Н. Г. ділить функції трудового права на виробничу, захисну і керуючу. Вчений Андрєєв В. С. досліджує соціальну, захисну, виховну і народногосподарську функції. Ванов С. А. виділяє виробничі і захисні функції, в свою чергу Пашков А. С. - економічну, соціальну, політичну, виховну функції.

Короткий огляд в юридичній літературі по даній проблемі свідчить про її складність та багатоаспектність, а також про можливість різних підходів до її вирішень. З усіх викладених найбільш правильно видається думка, згідно якій під функціями права розуміють напрямок її впливу на суспільні відносини. Сказане підтверджується тим, що згідно методології системного підходу функції є прояв властивостей, якостей системи в взаємовідносинах з іншими об'єктами, засіб вирішення постійного протиріччя між системою і середовищем, що відбиває її значення в суспільстві і є різні напрямки в залежності від об'єктів такого діяння.

При дослідженнях правових функцій необхідно виходити з визначення їх в якості системи, що включає в себе ряд елементів, які володіють специфічною структурою - особливим засобом взаємозв'язку цих елементів. Система функцій сьогоденного права є його направлений вплив на середовище. В силу природи права як загально-соціального регулятора даний вплив здійснюється на декількох рівнях. Звідси для функціонування права характерна наявність ряду елементів - груп функцій, кожна з яких володіє внутрішньою будовою і одночасно взаємозв'язана з іншими компонентами, що складають з ними і їх елементами ряд взаємопов'язаних структур.

Функціональна політична будова права як цілісної системи обумовлена його функціями: загальними і спеціально-юридичними. В залежності від об'єкту впливу - підсистеми суспільства (економічної, політичної, духовно-

ідеологічної і сімейно-побутової), загальні функції поділяються на економічну, соціальну, політичну, духовно-ідеологічну і демографічну. За допомогою ж спеціально-юридичних функцій, право впливає на поведінку людей в загальних відносинах. В залежності від того, чи бажана чи небажана для держави поведінка, функції можна розділити на регулятивну і охоронну. Всі функції здійснюються правом в цілому і кожна його галузь відокремлено в залежності від галузевого предмету, конкретних завдань галузі і її ролі в регулюванні загальних відношень. В головній функції галузі завжди виражається зміст основних функцій права в цілому.

Наступний елемент системи правових функцій - специфічні функції правових галузей. Ці функції, які притаманні окремим галузям права, виражають своєрідність кожної галузі і є однією з її відмінних примет. Структура функціонування правової системи охоплює взаємозв'язки між її елементами (функціями галузей і загальноправовими функціями).

Основою даної структури є зв'язки між загально-правовими функціями і іншими елементами системи функцій права. Загальні і спеціально-юридичні функції виконуються правом в цілому, його галузями, підгалузями. Кожна конкретна галузь виступає як сторона, елемент, частина цих функцій, звідси зв'язок між загально-правовими і галузевими функціями носить безпосередній характер - кожна з загальноправових функцій одночасно є функцією окремих галузей. Однак не можна сказати, що всі функції здійснюються галузями права однаково. Кожна із правових галузей забезпечує виконання загальноправових функцій з притаманними їй юридичними засобами і засобами згідно загальноправової функції, предмету регулювання, ролі і завдань тієї чи іншої галузі. Отже, економічна функція виконується головним чином з допомогою норм галузей права (цивільного, трудового, земельного, аграрного і ін.), безпосередньо зв'язаних з обслуговуванням виробництва.

„Нижній поверх” системи правових функцій складають специфічні функції окремих галузей, вироблення яких дає можливість обґрунтувати самостійність і відносно відокремлення сукупності взаємозв'язаних правових норм, регулюють сферу однорідних відносин. Функції конкретних галузей, виражаючи своєрідність кожної галузі, її цілі і завдання, входять в один єдиний механізм правового функціонування, взаємодії з іншими його елементами. Взаємодія галузевих і загальноправових функцій заключається передусім в тому, що галузева функція в більшій або меншій мірі конкретизує ту чи іншу основну функцію, в залежності від її характеру і призначення галузі права. При цьому в змісті галузевої функції фіксується зміст загальноправової. Більш повний зміст функції права і їх взаємозв'язок може бути відкрито в процесі аналізу функціонування механізму конкретної правової галузі, в даному випадку - права соціального забезпечення.

Як вже відзначалося, необхідно розрізняти функції соціального забезпечення і функції права. А звідси можна сказати те, що кожна з галузей права діє на складові: предмет (загальні відносини), метод тощо. Ось чому склад і зміст галузевих функцій багато в чому визначається характером предмета регулювання галузі. Конкретно, предмет відповідної галузі

обумовлює зміст специфічних для неї функцій, які дозволяють відмежувати її від інших галузей права.

Предметом права соціального забезпечення охоплюється загальне відношення, складене при розподілі матеріальних благ і послуг з загальних фондів споживання через індивідуальну

форму. Вплив права соціального забезпечення на ці відносини полягає в тому, що з його допомогою виникає здійснення функцій соціального забезпечення. Роль даної галузі права полягає в реалізації даних функцій з допомогою юридичних явищ, в силу чого функції соціального забезпечення набувають правового змісту і становляться функціями права в цій ступені, в якій можливий його вплив на економічні і соціальні процеси, політику, духовно-ідеологічну і сімейно-побутову сферу суспільства. Ось чому функції права соціального забезпечення не можуть повністю співпадати з функціями соціального забезпечення, як функції форми не співпадають з функціями змісту.

Відношення між функціями соціального забезпечення і права соціального забезпечення обмежується також різницею між системами відносин по соціальному забезпеченню. В предмет права соціального забезпечення, як ми вже встановили, входять не всі відношення, що склалися в сфері соціального забезпечення, а лише ті із них, які виникають між громадянами, органами держави і іншими органами з приводу надання окремих видів забезпечення. Ось чому право соціального забезпечення впливає лиш на вказані відношення. Що стосується інших видів загальних відношень, що склалися при здійсненні соціального забезпечення, то вони знаходяться під дією інших галузей права. Так на відносини по утворенні фондів, призначених для соціального забезпечення, діють норми фінансового права, а на відносини управління соціальним забезпеченням діють норми адміністративного права, на відносини принципів соціального забезпечення - норми суміжних галузей права (наприклад, конституційного).

Правові функції отримують свій нормативний вираз в важливих законодавчих актах у вигляді постановки цілей і завдань правового регулювання в зв'язку з чим необхідно дещо уяснити.

Право соціального забезпечення, як частина соціального права перш за все виконує загальноправові суспільні функції: економічну, соціальну, політичну, духовно-ідеологічну і демографічну, а також спеціально юридичні: регулюючу і охоронну. В процесі здійснення названих функцій з їх структур викристалізуються галузеві функції.

Економічна функція відображає вплив права соціального забезпечення на економіку. Ця роль складна і багатогранна. В структурі економічної функції соціального права норми права соціального забезпечення визначають міру споживання і рівень забезпечення загальних фондів споживання, співпрацюють

в нормальному функціонуванні загального виробництва, що дає підставу виділити відповідні його функції - розподіл забезпечення і виробничу. Вказана функція одночасно виступає в якості елементів економічної функції соціального права, галузевої функції права соціального забезпечення.

Економічна функція права виконується правом соціального забезпечення відповідно з його цілями і завданнями. Під дією його норм здійснюються близькі цілі галузі (надання на достатньому рівні малозабезпеченим допомоги з суспільних фондів матеріального забезпечення і обслуговування через індивідуальну форму: судові рішення). Одночасно створюються передумови для реалізації перспективних і кінцевих економічних цілей.

Основним в здійсненні економічної функції права соціального забезпечення є розподіл загальних фондів споживання, що виконує розподільча функція. Ця функція характерна і для інших галузей права, в тому числі і для трудового і суміжних галузей. Проте її зміст в окремих галузях права не однаковий. Так норми трудового права торкаються оплати праці, виплат за час чергової відпустки і ін., забезпечують розподільчі функції, але з їх допомогою трудове право виконує свої специфічні завдання. Воно покликане бути регулятором при розподілу по праці як основного виду розподілу соціального забезпечення, та розподілу загальних фондів споживання. Крім того, цей вид розподілу має місце в рамках трудових правовідносин, що торкається господарського права, з допомогою його норм походить розподіл по праці і їх загальних фондів споживання окремим господарствам в рамках господарських відносин.

Розподільча функція права соціального забезпечення виконує одну із основних завдань галузі - встановлення видів і форм задоволення громадян, що потребують допомоги суспільства, за рахунок загальних фондів споживальним шляхом індивідуального розподілу. Вказане завдання виконується по засобу визначення конкретних видів забезпечення, які надаються громадянам в певних життєвих ситуаціях. Ці види є специфічними для даної галузі і виступають в грошовій або натуральній формі, а також у формі послуг, маючи матеріальний зміст: пенсії, допомоги утримання в будинках-інтернатах, працевлаштування інвалідів, постачання їх протезно-ортопедичними виробами і засобами пересування і ін. Ці суспільні цілі виражають основне призначення аналізуючої галузі права, її місце в системі сучасного права, її місце в системі держави соціально-демократичного типу. В цих умовах потрібно виробити єдиний нормативний акт регулювання та впливу у відповідності з єдиними принципами щодо основних положень Конституції. Регулювання матеріального забезпечення в рамках соціального страхування аналогічне: положення повинні бути і в загальному законі про соціальне забезпечення. В даному випадку право соціального забезпечення виступає регулятором через індивідуальну форму суспільних фондів.

Забезпечувальна функція направлена на здійснення такого важливого завдання галузі права соціального забезпечення як надання належного рівня забезпечення і обслуговування пенсіонерам по віку і стажу, інвалідам, сім'ям з дітьми та ін.

Вона реалізується з допомогою загальних норм про правосуб'єктність і правовий статус суб'єктів (громадян і органів, які представляють забезпечення), юридичні факти, а також спеціальних норм про порядок надання і розміри забезпечення. В нормах зазначається перелік громадян, яким належить

забезпечення, підстави для виникнення права на забезпечення, розміри пенсії, допомоги, об'єм послуг, які надаються в будинках-інтернатах та ін. Особливе значення мають норми, які становлять розміри пенсій і допомоги.

Всі перераховані цілі здобуваються з допомогою норм права соціального забезпечення і через галузеві функції, при чому близькі цілі реалізуються постійно, перспективні поступово, а реалізація кінцевої цілі підготовляється в ході здобування ближчих і перспективних.

Виробнича функція права соціального забезпечення - це сукупність правових засобів, які скріплюють і розвивають виробництво. За змістом вона відрізняється від аналогічної функції, яка виконується трудовим правом, хоч і тісно взаємодіє з нею. Теж саме можна сказати про виробничу функцію господарського права. Норми трудового і господарського права діють на виробництво безпосередньо, так як регулюють суспільні відносини, які складаються в процесі ринкової кооперації праці. У сферу їх впливу попадають відносини по встановленню і зміні трудової функції працівників, межі праці і дозвілля, умов праці, дисципліни праці. Сюди можна віднести і охорону праці, професійну підготовку працівників на виробництві, працевлаштування та інше.

На відміну від них норми права соціального забезпечення впливають на виробництво посередньо, впливаючи на поведінку людей шляхом регулювання умов рівня матеріального забезпечення і обслуговування за рахунок суспільних фондів споживання. При цьому, якщо трудове право реалізує виробничу функцію в період дії трудового правовідношення, право соціального забезпечення може виконувати аналогічну функцію задовго до виникнення конкретних правовідносин. Це характерно, наприклад, для норм права соціального забезпечення, які мають пільговий характер (про надбавки за безперервний або тривалий стаж та ін.). Безпосередньо діють норми права соціального за-безпечення на виробництво лише в сфері відтворення робочої сили, де його вплив, як трудового права є прямим.

Виробнича функція права соціального забезпечення допомагає виконанню важливого завдання галузі сприяти зміцненню і розвитку ринкової економіки. Цю функцію виконують правові норми, сприяючи відтворенню робочої сили, збереженню і примноженню трудових ресурсів, матеріальному стимулюванню праці, росту її ефективності, зміцненню трудової дисципліни, запобіганню плінності кадрів, скороченню нераціонального використання робочої сили.

Так сприяння відтворенню робочої сили, збереженню і примноженню трудових ресурсів досягається за допомогою правових норм про пенсії по інвалідності, на випадок втрати годувальника, по тимчасовій непрацездатності, вагітності і пологах, на дітей.

Кожна із галузевих функцій забезпечує притаманними юридичними засобами проведення в життя цілей даної галузі в різного роду сферах загальної системи. Матеріальна стимуляція праці забезпечується нормами, що торкаються віку, в залежності від величини стажу і величини заробітку, про умови виплати пенсій працюючим пенсіонерам. А це в свою чергу сприяє всебічному розвитку особистості. Але трудове право виконує названі завдання шляхом регулювання міри праці, розподілу по його кількості і якості і з

суспільних фондів споживання окремих підприємств, охорони праці, часу відпочинку та інше. Право ж соціального забезпечення реалізує соціальну функцію права іншими правовими засобами регулювання: пенсійне забезпечення, надання допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності і пологах, на дітей, обслуговуванням пенсіонерів та осіб з інвалідністю за рахунок централізованих громадських фондів споживання.

Право соціального забезпечення впливає на соціальну сферу суспільства за допомогою трьох відносно самостійних функцій: елітарної, реабілітаційної і компенсаційної.

Елітарна функція включає в себе правові засоби, направлені на усунення різниці у прибутках робітників і службовців, багатодітних сімей і малодітних або бездітних, повних і неповних сімей, непрацюючих інвалідів і пенсіонерів, а також не працездатних і працюючих громадян та інше. Схожий вплив здійснюється перш за все за допомогою правових норм, які передбачають єдині умови соціального забезпечення робітників, службовців.

Таким чином, через свою елітарну функцію право соціального забезпечення активно допомагає науково-технічному прогресу, розвитку виробничих сил.

Право соціального забезпечення бере участь у здійсненні соціальної функції. Роль його у впливі на соціальну підсистему суспільства полягає в позитивному впливі на становище людей в суспільстві, умови і спосіб їх життя і т. д. Воно сприяє вирішенню соціальних завдань (основна мета), створює умови для зближення соціального забезпечення груп і верств суспільства (перспективна мета), для забезпечення всіх потребуючих допомогами громадянського суспільства (кінцева мета).

При впливі на соціальні відносини право соціального забезпечення покликане виконувати завдання попередження, пом'якшення або виключення небажаних життєвих ситуацій (інвалід-ність, тимчасова непрацездатність та інше), усунення або зменшення криз пов'язаних з різницею в сімейному стані, заробітні платі та інше, відмінностей у прибутках окремих громадян, а також різних верств суспільства.

Перспективні цілі права соціального забезпечення відображають тенденції розвитку відношень, що складають його предмет (поступовий рух нашої економіки, ріст загальних фондів споживання). Вони полягають в підвищенні рівня забезпечення, розширення його видів, в зближенні соціального забезпечення верств та соціальних прошарків суспільства, їх юридичною базою є програмні положення Конституції України та інших актів про найбільш повне задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб потребуючих людей, як вищої цілі загального виробництва держави соціальної демократії, про ріст загальних фондів споживання, а також про визначення різниці між соці-альним забезпеченням і соціальним страхуванням.

Реабілітаційна функція права соціального забезпечення виконує завдання по відновленню працездатності осіб, що втратили здатність по праці, по задіяння їх в трудову і громадську діяльність. Це завдання здійснює ще декілька галузей права, в тому числі адміністративне (про захист здоров'я,

народну освіту), трудове і господарське (про регулювання праці інвалідів). Проте право соціального забезпечення застосовує тут специфічні правові засоби, форми і види забезпечення. Так особи, що тимчасово втратили працездатність, утримуючи грошову допомогу взамін втраченого заробітку, мають можливість відновити здатність до виконання своїх трудових функцій. Інвалідам надаються послуги лікарсько-трудої експертизи, пенсії по інвалідності, допомоги. Інваліди з дитинства отримують допомогу, вивчаючи професії у спеціальних навчальних закладах, утримуються в будинках-інтернатах, їх працевлаштовують відповідно здібностей до праці, в тому числі у спеціально пристосовані цехи і дільниці, їм виплачується (разом із заробітком) пенсія (повністю або частково), виділяються протезно-ортопедичні вироби, спеціальні засоби пересування, надаються пільги. Пенсіонери по віку мають можливість працювати і отримувати заробіток і пенсію (в повному обсязі або частково) або не утримувати пенсії, але в майбутньому отримати надбавку до неї за кожен рік роботи після призначення пенсії. Компенсаційна функція галузі впливає на соціальні відносини по виконанні завдання відшкодування втраченого заробітку, підвищених витрат, які виникли з причин, визнаних законодавством поважними. Правові норми діють тут не автоматично, а лише у випадках, коли мова йде про заздалегідь визначені ситуації, при настанні яких проводяться забезпечення за рахунок кооперативної демократії, залучення членів колективних господарств до управління суспільним господарством.

Духовно-ідеологічна функція права соціального забезпечення є елементом аналогічної функції соціального права. Суть функції полягає у регулюванні суспільних відносин в духовній сфері життя людей за допомогою правових норм, у здійсненні та вирішенні завдань, пов'язаних не лише зі зміцненням правосвідомості, але і з вихованням суспільного відношення до права, суспільної власності, викорінення командно-адміністративної психології, пережитків минулого в свідомості людей.

Право соціального забезпечення виконує перераховані завдання за допомогою своїх норм і притаманних для нього способів впливу. Правові норми про соціальне забезпечення впливають і на ідеологію в цілому і на її складові. Так норми про матеріальне забезпечення пенсіонерів по віку, інвалідів, сімей з дітьми сприяють зміцненню правової моралі, понять про блага, добробут та інше.

Сімейно-побутова сфера суспільства охоплюється демографічною функцією права соціального забезпечення. Демографічна функція права покликана стимулювати ріст населення країни і впливати на відтворення робочої сили. Право соціального забезпечення впливає на ріст населення країни за допомогою норм про допомоги по вагітності і пологах, про допомоги матерям, зайнятих доглядом за дитиною, що не досягла певного віку, по тимчасовій непрацездатності (по догляду за хворою дитиною), норм про допомоги при народженні дитини, малозабезпеченим сім'ям, на дітей військовослужбовців строкової служби, багатодітним і самотніми матерям. Деяке значення тут мають і норми про пенсії на випадок втрати годувальника, про надбавки до пенсії по віку і по інвалідності, на непрацездатних членів сім'ї,

пенсіонерів. Виплати по соціальному забезпеченню позитивно впливають на збільшення народжуваності, зниження захворюваності і смертності серед дітей, створюють умови для нормального розвитку населення.

Юридичні особливості права соціального забезпечення знаходять втілення у змісті його соціально-юридичних функцій: регулятивної і охоронної. В юридичній літературі зазначалось, що поділ на галузі права зумовлено типами функцій, які здійснюють повноваження в ході регулятивної дії на суспільні відносини. Отже, це означає, що специфічні особливості кожної галузі виділяють її у самостійне структурне відділення права, що необхідно шукати перш за все в її регулятивній функції.

Регулятивна функція в першу чергу направлена на виконання одного із основних завдань галузі, яка полягає у сприянні громадянам правового демократичного суспільства у здійсненні їх суб'єктивних прав на різні види соціального забезпечення. Тому в її нормах отримують закріплення і конкретизацію встановлені Конституцією України права громадян на матеріальне забезпечення в старості, у випадку захворювання, втрати працездатності, також втрати годувальника, права сімей з дітьми на допомогу від держави, право вагітних жінок та матерів на пільги. Це знаходить вираження у визначенні правосуб'єктивності громадян, у компетенції органів, що здійснюють забезпечення, в юридичних фактах, як основах виникнення, зміни і припинення правовідносин, у видах регулювання, у характері і змісті правовідносин по соціальному забезпеченню. Особливості регулятивної функції найбільш чітко виявляються в дотриманні методу права соціального забезпечення.

Специфічне наповнення в праві соціального забезпечення отримала і охоронна функція соціального права. Що ж охороняється правом соціального забезпечення? Охоронна функція будь-якої галузі, по суті справи, інформує, які соціальні цінності взяті під охорону держави під посередництвом правових приписів. Загалом можна сказати, що право соціального забезпечення охороняється конституційними правами громадян на матеріальне забезпечення та обслуговування із громадських фондів споживання в індивідуальній формі. Крім того, воно охороняє досягнутий рівень благоустрою визначених категорій суб'єктів (інвалідів, пенсіонерів по віку і стажу, сімей з дітьми, тимчасово непрацездатних, та інше) і одночасно покликане охороняти від незаконної розтрата народного статку - засобів суспільних фондів споживання.

До складу охоронної функції права соціального забезпечення входить декілька підфункцій, що забезпечують охоронну дію правових норм у різних напрямках, і, що виконують відповідні завдання.

Перспективна підфункція регламентує процес здійснення громадянами своїх прав на окремі види забезпечення. Норми її здійснення повинні гарантувати безперешкодне отримання громадянами пенсій, допомог і т. д., а при наявності встановлених в гіпотезах правових норм і умов забезпечення. Сюди ж можна віднести норми, які заважають здійсненню громадянам своїх прав, а також санкцій за здійснення цих дій. До вказаних норм належать також адресовані громадянам заборона і санкції у відношенні дій, які можуть

привести до незаконної витрати засобів із фондів, що призначені для соціального забезпечення.

Контролюючи підфункцію реалізують норми про розміри забезпечення, про порядок виплати грошового забезпечення і обсяги натуральних видів забезпечення. За їх допомогою визначається чітка доля кожного працюючого в суспільних фондах споживання, створюються гарантії їх правильного використання.

Підфункція правової відповідальності виконується безпосередньо нормами про відповідальність громадян за порушення правил, що принесли матеріальну шкоду державі. Ці норми наділені рисами, які дозволяють говорити про їх специфічність. Хоча відповідальність по праву соціального забезпечення є різновидом майнової відповідальності, вона відрізняється від майнової відповідальності, передбаченого нормами цивільного, трудового і господарського права. Перш за все, як було сказано, норми про відповідальність розповсюджуються тільки на громадян, що переотримали грошові засоби у вигляді пенсій, допомог і т. д. Така відповідальність виникає не в рамках договірних відносин або трудових (господарських) правовідносин і не є відповідальністю, що виникає внаслідок припинення шкоди. Вона має місце в межах правовідносин по матеріальному забезпеченню громадян і засобів суспільних фондів споживання в індивідуальній формі. Врешті, своєрідний порядок реалізації заходів відповідальності.

Схожі функції вирішує цивільне та трудове право. Його норми націлені на забезпечення рівних правових можливостей для виявлення і розвитку здатності до праці і творчої активності.

Реабілітаційна підфункція складається з встановлення фізичних і інших здібностей непрацездатних, пристосування їх до суспільної праці. Вона здійснюється з допомогою таких видів забезпечення, які сприяють встановленню працездатності громадян і залученню їх до трудової діяльності (пенсії по інвалідності, допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності і родам, працевлаштування і професійне навчання інвалідів, постачання їх протезно-ортопедичними виробами та ін.).

В результаті виникає не тільки збереження і примноження трудових ресурсів країни, але й створення умов для розвитку особистості.

Комерційна підфункція відшкодування втраченого заробітку або прибутку, а також підвищених видів (витрат) у випадках втрати заробітку або прибутку, зниження рівня матеріальної забезпеченості в зв'язку з виходом на пенсію по віку, по інвалідності, при втраті годувальника, у випадку народження дитини та ін.

В політичну функцію входять зв'язки між соціальним забезпеченням і політикою, перш за все соціальною політикою. Соціальне забезпечення є засобом, за допомогою якого реалізуються цілі соціальної політики. Його інститути і установи сприяють практичному здійсненню соціально-політичних заходів, які плануються державою. Соціальне забезпечення здійснює важливу роль у вирішенні ряду загальних завдань соціальної політики: подолання розбіжностей між містом і селом, ліквідація малоза- безпеченості та ін.

До числа функцій соціального забезпечення відноситься ідеологічна функція, її існування зумовлено зв'язком між соціальним забезпеченням і духовно-ідеологічною сферою суспільства. Соціальне забезпечення взаємодіє як з вказаною сферою в цілому, так і з взаємними компонентами, різноманітними формами і рівнями суспільної свідомості, передусім з ідеологією, мораллю, соціальною психологією. Тому в складі духовно-ідеологічної функції соціального забезпечення можна умовно виділити ідеологічну і соціально-психологічну підфункції.

Ідеологічну підфункцію складають відносини між соціальним забезпеченням й ідеологією (ідеологія як система поглядів та ідей: політичних, правових, естетичних, релігійних, філософських). Ідеологія відображає погляди на різноманітні сторони життя суспільства, в тому числі і на соціальне забезпечення,

активно впливає на його характер і суть. В свою чергу досягнення в галузі соціального забезпечення позитивно діє на свідомість людей, зміцнює віру працюючих в правильності ідеології держави, уряду, їх довір'я до держави.

Моральна підфункція охоплює собою зв'язки між соціальним забезпеченням і етичними поглядами, що існують в суспільстві. Соціальне забезпечення формується під впливом не тільки об'єктивних фактів, але й його етичних норм і правил. Істотне значення тут мають етичні погляди суспільства на відношення до непрацездатних, на відношення між батьками і дітьми, між чоловіком і жінкою і інші. Соціальне забезпечення сьогодні охоплює собою надання матеріальної допомоги економічно неактивним громадянам забезпечення сімей, що втратили годувальника, допомоги у вихованні дітей та інші. Крім цього, через моральну підфункцію соціальне забезпечення діє на зміцнення моральних починань. Повага до людини, що потребує допомоги і підтримки, визнання державою постійного піклування про неї є найбільшими моральними починаннями - принципами взаємовідносин людей в соціально-демократичному суспільстві. Сьогодні соціальне забезпечення грає поважну роль у вихованні народних мас у розвитку правової свідомості, допомагає виконанню принципів демократичного життя, розвитку прогресивних, духовних і етичних якостей громадян, розуміння ними відповідальності перед суспільством, виховання поваги в сім'ї, створення кращих моральних відносин між батьками і дітьми.

В сучасний період значного розвитку дістала соціально-психологічна підфункція соціального забезпечення. Вона базується на взаємовідносинах соціального забезпечення з соціальною психологією. Соціальна психологія є сукупністю почуттів, настроїв, розвитку думок, направленості волі, особливих рис характеру, притаманних людям завдяки спільності соціально-економічних умов їх життя в суспільстві, серед яких особливе значення має таке відчуття, як впевненість людей в завтрашньому дні. Соціальне забезпечення допомагає реалізації даної вимоги по забезпеченню впевненості у майбутньому [26, 31], надає позитивний вплив на розвиток соціальної психології. Кожний член суспільства відчуває, що йому і його сім'ї гарантована соціальна захищеність. І з такою точкою зору неможливо не погодитись.

Демографічна функція включає в себе вплив соціального за-безпечення на демографічні процеси, які відбуваються в суспільстві. Системі соціального забезпечення належить важлива роль в відтворенні населення для праці, чим і обумовлений зміст даної функції. Тут також є ланка прямих і зворотних зв'язків. З однієї сторони, стан і розвиток соціального забезпечення залежить від демографічної структури населення, від характеру демографічних процесів. На зміст соціального забезпечення впливає склад населення, співвідношення між кількістю працездатних і непрацездатних, відношення числа дітей до числа працездатних, співвідношення між кількістю осіб різної статі, середня тривалість життя і інше. Велике значення має народжуваність, смертність, одруження, розлучення.

В свою чергу соціальне забезпечення має активний позитивний вплив на демографічні процеси. В поняття демографічної функції входить матеріальне стимулювання створення, розвитку і зміцнення сім'ї, підвищення народжуваності, що здійснюється з допомогою матеріальної допомоги по вагітності, по тимчасовій непрацездатності, багатодітним і самотнім матерям, при народженні дітей, матерям, зайнятим доглядом за дитиною, пенсії на випадок втрати годувальника і інше. Крім цього, соціальне забезпечення позитивно впливає на такі демографічні процеси і ситуації, як зміна поколінь, одруження і інше. Право соціального забезпечення як самостійна галузь вітчизняного права за останні декілька десятиріч цілком закономірно утвердилось у системі права України. Існуючи спочатку як частина колишнього радянського трудового права, як самостійний інститут, воно з середини 60-х років минулого століття сформувалося в окрему галузь соціалістичного права. В Україні право соціального забезпечення набуло свого довершеного вигляду лише з прийняттям Конституції, яка закріпила основні права громадян у сфері соціального захисту.

Право як явище об'єктивної дійсності будується за відповідними принципами, що відображають його суть та призначення у суспільстві. Принципи права - це такі основні ідеї, вихідні положення, за допомогою яких виявляється зміст права як системи норм. Вважається, що ці вихідні положення повинні відповідати характеру суспільних відносин, економічним, політичним, ідеологічним процесам, що відбуваються в суспільстві. Така залежність зумовлює характер правотворчості, зміст правових норм, способи й методи їх реалізації.

Відомо, що право як загальносоціальне явище виникає та існує незалежно від держави. Воно формується усіма соціальними інститутами громадянського суспільства, виникає на засадах безпосередньої взаємодії суб'єктів і існує у вигляді найбільш зрозумілих принципів правового порядку регулювання суспільних відносин. Тобто це таке право, яке безпосередньо утворює саме суспільство. Воно зумовлене природною свідомістю людей, їх життєвими потребами. Лише з появою держави виникає юридичне право у надрах уже існуючого загальносоціального права. Тому вважається, що принципи юридичного (позитивного) права необхідно шукати не в ідеологічних категоріях, а виводити безпосередньо із правової матерії. Теоретики трудового

права зазначали, що принципи права охоплюють усю правову матерію - і ідеї, і норми, і відносини - та надають їй логічності, послідовності, збалансованості. У принципах права ніби синтезується світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації. Принципи - це свого роду "сухий залишок" найбагатшої правової матерії, її суть, звільнена від конкретики. Принципи відіграють роль орієнтирів у формуванні права. Отже, юридичне право не може суттєво відступати від усталених і апробованих постулатів загальносоціального права. Зрештою, більшість з них держава закріплює в нормативних актах, і вони продовжують свою регулятивну функцію вже як юридичне право.

Принципи права як основа системи юридичного права, підґрунтя, на якому воно розвивається, не перетворюються на інші правові субстанції, а існують реально і одночасно з самою системою права.

Система чинного юридичного права повинна своїм змістовним нормативним наповненням чітко відповідати конкретним принципам права. Якщо через якісь об'єктивні обставини ті чи інші принципи права припиняють своє існування, то норми права, інститути або галузі, які на них базувалися, зазвичай втрачають свої регулятивні властивості. Так само, якщо певні правові акти розроблено і прийнято законодавцем без урахування вимог принципів права, вони не забезпечуватимуть ефективного регулювання суспільних відносин і їх, зрештою, потрібно буде або скасовувати, або вдосконалювати.

Принципи права як надбання всього історичного процесу розвитку людської цивілізації не можна змінювати, скасовувати чи, навпаки, створювати певним політичним силам чи групам, які визначають політику держави, зокрема і в сфері правотворення. їх можна лише пізнавати, вивчати більш чи менш докладно і додержуватись (або ігнорувати) з більшим чи меншим успіхом. Відмінності можуть виявлятися не в природі принципів права (капіталістична, соціалістична тощо), а, щонайбільше - лише в різному акцентуванні того чи іншого з них, в їх інтерпретації у національних, територіальних, історичних та інших системах права. Отже, принципи (засади) права соціального забезпечення як галузі вітчизняного права - це такі засадничі ідеї, які визначають суть цієї системи правових норм і спрямовані на створення достатнього рівня правового захисту громадян, що зазнали впливу соціальних ризиків.

До принципів, що визначають суть та закономірності розвитку права соціального забезпечення України, належать:

- загальний характер права на соціальне забезпечення;
- залежність права на соціальне забезпечення від соціального ризику;
- соціальне страхування;
- гарантування соціальним забезпеченням гідного рівня життя особи;
- відповідність соціального забезпечення міжнародним стандартам соціального захисту.

Ці принципи є найбільш притаманними для сучасного права соціального забезпечення. Вони достатньо виразно відображають основні закономірності розвитку цієї галузі права. Крім галузевих принципів, право соціального забезпечення перебуває постійно під впливом керівних засад більш загального рівня - принципів соціального права та загальноправових принципів.

Такі відомі загальноправові принципи, як: права людини - найвища цінність, верховенство права, юридична рівність усіх громадян перед законом і судом, соціальна справедливість, пріоритет норм міжнародного права, гуманізм, законність, відповідальність за вину тощо, визначають регулятивні властивості норм права соціального забезпечення та впливають на характер соціально-забезпечувальних правовідносин. Тобто завдяки цим керівним засадам право соціального забезпечення органічно вписується в єдину систему вітчизняного права, стає її невід'ємним елементом.

Принципи соціального права, що більш відомі як міжгалузеві принципи, є свого роду проміжною (зв'язуючою) ланкою між загальноправовими та галузевими принципами. Вони базуються на перших і є основою для формування других, відображаючи при цьому специфіку всіх галузей, які формують соціальне право загалом. До таких належать: право на захист від безробіття; право на охорону здоров'я; піклування держави та підтримка сім'ї, материнства, дитинства; право громадян похилого віку, інвалідів на соціальний захист; право на гідний рівень життя та інші. Суть цього принципу полягає у тому, що всі громадяни мають однакові можливості на соціальне забезпечення у разі настання визначених у законодавстві юридичних фактів незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового і службового становища, місця проживання, належності до релігії, політичних переконань та інших обставин.

Згідно з цим принципом держави визнають право на соціальне забезпечення як за своїми громадянами, так і за іноземцями та особами без громадянства. При цьому іноземцям та особам без громадянства це право гарантується за умови їх постійного проживання на території України. Тому буквально тлумачити формулювання ст. 46 Конституції нашої держави, де зазначається, що "громадяни мають право на соціальний захист...", як його закріплення винятково лише за громадянами України, не можна. Чимало інших соціально-економічних прав, що передбачені Конституцією, подаються у відповідних статтях з формулюванням: "Кожен має право...", тобто без вимоги щодо громадянства. Отже, гарантуючи кожному, наприклад, право на працю, право на заняття підприємництвом тощо, держава забезпечує і соціальний захист в разі настання відповідних обставин. Так, Законом "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" передбачено, що загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню підлягають громадяни України, іноземці (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від виду діяльності та господарювання. Водночас іноземні громадяни та особи без

громадянства, які тимчасово перебувають на території України, правом на соціальне забезпечення не користуються. Вони можуть отримати таке забезпечення від держав, громадянами яких вони є, або на підставі міждержавних угод, якщо Україна є їх учасником. Запільний характер права на соціальне забезпечення як принцип права знаходить своє втілення при призначенні пенсійного забезпечення, а також інших соціальних виплат та допомог. Спеціальних обмежень щодо реалізації права на соціальне забезпечення законодавство України не встановлює. Залежність права на соціальне забезпечення від соціального ризику. Цей принцип права соціального забезпечення є основою визначення сфери правового регулювання, а також вказує на підставу виникнення в особи права на соціальне забезпечення. Самі по собі соціальні ризики (непрацевдатність, хвороба, безробіття) не підлягають правовому регулюванню і не є основою створення правових норм. Вони об'єктивно існували з давніх часів, сіле їм не надавалося жодного юридичного значення, аж доки суспільство не досягло відповідного рівня розвитку. Суспільство об'єктивно потребувало захисту від безробіття, нещасних випадків, хвороб тощо. В результаті цього соціальні ризики отримали належне визнання, і з'явилася окрема група суспільних відносин, які підпадали у сферу правового регулювання. Правові норми, які впорядковували такі відносини, потрапили у залежність від соціальних ризиків. Суть і призначення цих норм, а також тенденції їхнього розвитку стали визначатися характером соціальних ризиків, на яких базувалися суспільні відносини, що потребували правового регулювання. Тобто принципом права соціального забезпечення вважають не, власне, соціальні ризики як об'єктивні явища, а об'єктивно існуючу залежність цієї галузі права від соціальних ризиків. Соціальними ризиками вчені називають такі життєві обставини, які породжують суб'єктивне право особи на соціальне забезпечення. При цьому легальне визначення цього явища у законодавстві відсутнє, так само як і немає якогось єдиного нормативного переліку соціальних ризиків. Щоправда, такі переліки містяться у деяких документах Міжнародної організації праці та в міжнародно-правових актах про права людини. Однак наявні там системи соціальних ризиків не є вичерпними, оскільки не передбачають усіх підстав соціального забезпечення. А тому в питанні про соціальні ризики важливим залишається з'ясування критеріїв, що їх характеризують. Лише визначення найбільш характерних ознак цього явища дозволить повною мірою розкрити систему ризиків за правом соціального забезпечення. Прийнято вважати, що соціальні ризики для того, щоб набути значення юридичне значущих фактів, що безпосередньо впливають на виникнення в особи права на соціальне забезпечення, повинні відповідати наступним критеріям:

- по-перше, вони повинні належати до явищ матеріального світу і не можуть бути вигаданими подіями;
- по-друге, обов'язковою умовою є відображення їх у правових нормах, оскільки тільки в такому випадку вони набувають юридичного значення;
- і, по-третє, з їх появою настають обставини, що слугують підставами для виникнення правовідносин у сфері соціального забезпечення.

Отже, лише ті соціальні події, що відповідають зазначеним критеріям, належать до соціальних ризиків. Вони ж безпосередньо впливають на характер норм права соціального забезпечення, визначаючи їх суть та регулятивні властивості. Через соціальні ризики фактично виявляється і соціальна спрямованість права соціального забезпечення, яке, з огляду на таку залежність, належить до сфери галузей соціального права, права більш високого порядку в системі вітчизняного права.

Соціальне страхування. У юридичній літературі соціальне страхування розглядається як одна з організаційно-правових форм соціального забезпечення та як окремий інститут права соціального забезпечення. Відносити його до принципів права соціального забезпечення донедавна ніхто з учених не наважувався. І для цього очевидно були вагомі причини, оскільки сама система соціального страхування у нашій країні не відповідала міжнародним стандартам, а тому суттєво впливати на характер норм, які забезпечували соціальний захист населення, воно не могло. Право соціального забезпечення більше залежало від бюджетних асигнувань, які виділялися державою для підтримки соціально незахищених осіб, аніж від соціального страхування. Тому й не дивно, що принципом права соціального забезпечення у навчальній літературі ще й досі називають «здійснення соціального забезпечення за рахунок державних коштів». Безперечно, що сфера соціального забезпечення залежить від державного бюджету і підтримки державою матеріальної захищеності своїх громадян. Та навряд чи можна таку ситуацію розглядати як принцип права соціального забезпечення, як вихідну ідею, що покладена в основу існування цілої галузі права.

Важливу роль соціальне страхування як правове явище виконує в своєму загальносоціальному значенні - виступаючи основою юридичного права. Це принципове положення доволі виразно прослідковується в результаті аналізу системи правового регулювання соціального захисту в економічно розвинутих державах із стабільними ринковими відносинами. Правове регулювання соціального забезпечення громадян тут неодмінно базується на розгалуженій системі соціального страхування. Саме соціальне страхування зумовлює розвиток правових норм, які спрямовані на забезпечення соціального захисту громадян. Чим вищий рівень соціального страхування, тим вищою є ефективність правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Характеризуючи соціальне страхування як об'єктивне явище, необхідно відзначити, що воно з'явилося на відповідному етапі розвитку суспільства і набуло ознак соціальної значущості на межі XIX—XX століть. Останнє століття стало, крім того, періодом найбільшого розвитку соціального страхування з усіма його позитивними властивостями, в тому числі і з огляду на вплив страхування на правотворчу діяльність у сфері соціального захисту.

Характеризуючи соціальне страхування як принцип права соціального забезпечення, потрібно відзначити, що завдяки йому галузеві норми адаптуються до найважливіших інтересів і потреб людини та суспільства. Воно є своєрідною ланкою, що пов'язує основні закономірності соціального розвитку з розвитком правових норм, які спрямовуються на соціальний захист громадян.

Гарантування соціальним забезпеченням гідного рівня життя особи. Вважається, що витоки цього принципу містяться у міжнародно-правових документах про права людини. Зокрема, Загальна декларація прав людини (1948 р.) у ст. 25 проголошує, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування, який є необхідний для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості чи іншого випадку витрати засобів до існування через незалежні від неї обставини. Його відображення знаходимо і у Конституції. Тут, у преамбулі, серед інших обставин, що спонукали до прийняття Основного Закону нашої держави, вказується і на турботу "про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя". З цією метою в Україні 15 липня 1999 р. було прийнято Закон "Про прожитковий мінімум", яким закладено основи для його встановлення та врахування при реалізації державою конституційної гарантії громадян на достатній життєвий рівень.

Цим Законом прожитковий мінімум визначається як вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження її здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Прожитковий мінімум розраховується на місяць на одну особу і при цьому окремо визначається щодо основних соціальних і демографічних груп населення. Тобто, наприклад, встановлюється прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років; від 6 до 18 років, а також окремо - для працездатних осіб та для тих, що втратили працездатність. У сфері соціального забезпечення прожитковий мінімум застосовується для встановлення мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також інших соціальних виплат, виходячи з вимог Конституції та законів нашої держави. Він також має юридичне значення при визначенні права на призначення соціальної допомоги та державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування й забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування тощо. Законом передбачено, що прожитковий мінімум встановлюється Кабінетом Міністрів України після проведення спеціальної науково-громадської експертизи сформованих наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг. А затвердження прожиткового мінімуму на одну особу, в тому числі й за основними соціальними і демографічними групами населення, відбувається щорічно Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів. Передбачається, що це відбувається разом із розглядом державного бюджету України. Прожитковий мінімум підлягає періодичному перегляду відповідно до зростання індексу споживчих цін.

Отже, прожитковий мінімум є тим соціальним стандартом, що має забезпечувати гідні умови життя громадян нашої держави і тим самим бути основою для ухвалення норм права соціального забезпечення як окремої галузі у системі вітчизняного права. Відповідність соціального забезпечення

міжнародним стандартам соціального захисту. Коли вживається термін "міжнародні стандарти соціального захисту", то йдеться про найвищий рівень, найкращу якість соціального забезпечення, якому повинні відповідати норми, що встановлюються нашою державою для захисту своїх громадян, які зазнали впливу соціального ризику. Саме такі найвищі орієнтири і є тими засадами, на яких базується право соціального забезпечення як система норм. Безперечно, цей принцип бере свій початок у природних правах людини, у праві в його загальносоціальному значенні. У суспільстві вже давно склались відповідні загальнолюдські цінності та ідеали, пов'язані із справедливістю, свободою, невід'ємними правами людини тощо. Поступово наповнюючись новим, більш широким змістом, вони стали основою концепції правової держави та знайшли своє відображення у міжнародних актах- конвенціях, деклараціях, пактах, угодах. Закріплені тут пріоритети загальнолюдських ідеалів та цінностей стали визнаними принципами суспільних відносин та основою побудови правових систем усіх цивілізованих країн.

Право соціального забезпечення як один з елементів системи вітчизняного права не може не відчувати впливу на його норми світових тенденцій правового регулювання. Тому серед основних принципів цієї галузі і виділяється відповідність соціального забезпечення в нашій країні міжнародним стандартам соціального захисту.

Соціальні стандарти найвищого рівня захисту громадян отримали своє закріплення у Загальній декларації прав людини. Пізніше їх було відображено у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. Чимало таких стандартів є і в інших міжнародних документах- конвенціях, деклараціях, рекомендаціях.

Науковці відзначають 3 варіанти впливу міжнародних норм на національну систему права: 1) безпосереднє застосування міжнародних актів після їх ратифікації; 2) включення основних положень міжнародних актів у текст національних законів; 3) реалізація положень ратифікованих або нератифікованих актів за допомогою внутрішнього законодавства. Тим не менше, всі ці варіанти спрямовані на забезпечення так званої адаптації вітчизняного законодавства до норм, які ухвалені ООН, МОП, та директив і регламентів, прийнятих ЄС. Адаптація (англ. adaptation - пристосовувати, переробляти) якраз і передбачає діяльність держави щодо приведення законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів.

Разом з тим право - це не лише результат діяльності державної влади, а й основа її власної побудови та функціонування. Тому, спрямовуючи свою законодавчу діяльність на забезпечення відповідності соціального захисту у нашій країні міжнародним стандартам, держава повинна передусім керуватись загальними принципами, які визначають основні напрями правової політики в цій сфері. І тут принцип відповідності соціального забезпечення міжнародним стандартам соціального захисту відіграє неабияку роль. Адже йдеться не про звичайне пристосування (адаптацію) нашого законодавства до міжнародних актів, а про створення на основі вихідних положень міжнародних стандартів

норм вітчизняного права. Такий підхід до побудови галузевих норм, які забезпечують соціальний захист громадян у нашій країні, гарантує, що за своєю суттю та змістом вони відповідатимуть об'єктивним закономірностям існування й розвитку людини та суспільства. Чимало міжнародних стандартів соціального захисту, які містяться у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Європейській соціальній хартії від 3 травня 1996 р. та інших документах, знайшли своє відображення у Конституції й законах, прийнятих Верховною Радою України для врегулювання відносин соціального забезпечення у нашій державі. Найвищий рівень соціального захисту громадян, які зазнають впливу соціальних ризиків, став єдиним прийнятним орієнтиром для вітчизняного законодавства під час прийняття нормативних актів у цій сфері. Закон України від 5 жовтня 2000 р. "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" визначає правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією та законами України основних соціальних гарантій. Цей Закон фактично акумулював у собі більшість тих міжнародних стандартів, які й стали визначальними для правового регулювання соціально-забезпечувальних відносин у державі. Реалізація їх у правотворчій та правозастосовній діяльності означатиме досягнення відповідності права соціального забезпечення міжнародним стандартам соціального захисту.